

Jerzy Prochwicz (Piotrków Trybunalski)

POWSTANIE WOJSK OCHRONY POGRANICZA WRZESIEŃ – GRUDZIEŃ 1945 R.

W historii polskich formacji granicznych 13 września 1945 r. jest datą mającą wymiar historyczny. W tym dniu bowiem, powołano do życia formację graniczną pod nazwą Wojska Ochrony Pogranicza (WOP). Formacja ta do końca grudnia 1945 r. przejęła od jednostek taktycznych Wojska Polskiego ochronę granic na zachodzie i południu, przystępując jednocześnie do działań mających na celu przejęcie ochrony nad dotychczas niestrzeżonymi granicami państwa na północnym-wschodzie i wschodzie oraz na wybrzeżu.

Ochrona granic państwa w okresie czerwiec – grudzień 1945 r. przez taktyczne jednostki WP była bowiem rozwiązaniem doraźnym, wynikającym przede wszystkim z międzynarodowej sytuacji politycznej i stosunków politycznych z Czechosłowacją. Takiego stanu nie można było utrzymywać przez dłuższy okres, jako że jednostki wojskowe nie były przygotowane do pełnienia służby granicznej zarówno pod względem wyszkolenia specjalistycznego, jak i strukturalno-organizacyjnym. Ponadto zniknęły główne przesłanki tego stanu rzeczy, tj. racja stanu mająca zaakcentować polskie prawa do granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, jak też groźba zajęcia terenów w rejonie Głubczyc, Raciborza i Kotliny Kłodzkiej przez Czechosłowację w ramach programu tzw. „Czeskiego Śląska”¹.

Dodatkowym impulsem, mającym zmienić istniejący system ochrony granic, były działania zmierzające do reorganizacji sił zbrojnych, wynikające z konieczności przejścia z etatów wojennych na etaty okresu pokojowego. Kolejnym czynni-

¹ D. Janák, *Neklidná hranice*, cz. 1-2, [w:] „Časopis slezského zemského muzea”, série B: vědy historické, 1993, s. 63-75, 147-168; A. Kastory, *Rewanż za Monachium. Z dziejów Czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945-1947*, Kraków 1996, s. 24; P. Pałys, *Czechosłowackie rozszczenia graniczne wobec Polski 1945-1947. Racibórz – Głubczyce – Kłodzko*, Opole 2007, s. 52-53.

kiem był fakt występowania znacznych utrudnień w realizacji planów operacyjnych i organizacji systematycznego szkolenia związków taktycznych ochraniających dotychczas granice państwa. Nie mniejsze znaczenie miało też stopniowe krzepnięcie aparatu administracyjnego państwa, a także wzmocnienie międzynarodowej pozycji Polski po utworzeniu 28 czerwca 1945 r. Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i jego uznaniu przez społeczność międzynarodową.

Wszystkie te czynniki spowodowały, że niezbędne stało się powołanie formacji specjalistycznej, przeznaczonej wyłącznie do ochrony granic, odpowiednio do tego zorganizowanej i przygotowanej. W rozważaniach nad kształtem organizacyjnym przyszłej formacji granicznej, podobnie jak u progu odrodzenia państwa polskiego w 1918 r., problemem wymagającym rozwiązania był model formacji granicznej, jak i ministerstwa, któremu byłaby podporządkowana.

Złożoność zagadnień ochrony granicy sprawiły, że w grę wchodziły przede wszystkim ministerstwa obrony narodowej, spraw wewnętrznych i skarbu. W toku dyskusji dotyczącej wypracowywania koncepcji przyszłej formacji granicznej, zainicjowanej przez Ministerstwo Obrony Narodowej (MON) krzyżowały się doświadczenia okresu międzywojennego z dążeniem do utworzenia formacji adekwatnej do nowych założeń ustrojowo-społecznych państwa i jego nowego usytuowania geopolitycznego.

Postulowano zatem w ramach doświadczeń wynikających z funkcjonowania Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) i Straży Granicznej odtworzenie jednej z tych formacji. W nawiązaniu do nowych założeń ustrojowo-społecznych państwa proponowano powołanie do ochrony granic specjalnych jednostek w ramach Milicji Obywatelskiej (MO). Projekt ten nawiązywał do istniejących w latach 1923-1926 specjalnych jednostek Policji Państwowej (PP) zwanych Policją Graniczną². Inna koncepcja zakładała utworzenie w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) formacji granicznej zbliżonej do istniejącego Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW)³.

² Archiwum Straży Granicznej [dalej: ASGran.], sygn. 915.262, Pismo Prezydium Rady Ministrów, 2 VI 1923 r. Policja Państwowa objęła ochronę granic wschodnich II Rzeczypospolitej z dniem 1 VII 1923 r.; J. Prochwicz, A. Peplowski, *Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej w latach 1923-1924*, „Przegląd Policyjny” 1991, nr 1, s. 60-68. Zakończenie działań w ochronie granic państwa przez Policję Państwową nastąpiło z dniem 15 III 1926 r., kiedy to ostatnie ochraniające odcinki granicy polsko-litewskiej zostały przekazane jednostkom KOP. J. Prochwicz, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*, Warszawa 2003, s. 24-25.

³ ASGran., sygn. 3.45, Pismo ministra skarbu do ministra obrony narodowej. W przesłanym piśmie komunikowano: „Minister Bezpieczeństwa Publicznego zapowiedział utworzenie Korpusu Wojsk Wewnętrznych do ochrony granic”.

Przedstawiane projekty budziły jednak szereg zastrzeżeń przede wszystkim natury organizacyjnej, będących pokłosiem braku doświadczonych kadr, jak też braku środków materiałowo-technicznych niezbędnych do wyposażenia projektowanej formacji. Stąd też początkowo przeważała koncepcja utworzenia niezbyt licznej formacji granicznej na wzór przedwojennej Straży Granicznej, będącej w strukturach Ministerstwa Skarbu, a operacyjnie podporządkowanej MBP lub Ministerstwu Administracji Publicznej.

Projekt utworzenia formacji wzorowanej na przedwojennej Straży Granicznej nie mógł być jednak zrealizowany ze względu na zastrzeżenia dotyczące jej zadań w ochronie granic, ponieważ – jak wykazały doświadczenia z lat 1928-1939 – była ona formacją chroniącą granicę głównie pod względem celnym, mniej zaś pod względem politycznym. Decydującym jednak czynnikiem, jak się wydaje, który stał u podstawy rezygnacji z powołania formacji granicznej opartej na modelu organizacyjnym Straży Granicznej z lat 1928-1939 był, mimo wszystko, jej niewojskowy charakter. Było to w sytuacji 1945 r. poważnym mankamentem z uwagi na stosunkowo dużą aktywność różnego rodzaju ugrupowań zbrojnych w rejonach bezpośrednio sąsiadujących z granicami państwa, zwłaszcza na jej wschodnim i południowo-wschodnim odcinku.

Idea utworzenia formacji wzorowanej na KOP budziła zastrzeżenia ze względu na negatywny obraz tej formacji u czynników politycznych powstającego nowego ustroju społeczno-politycznego Polski kierowanego przez Polską Partię Robotniczą (PPR). Z kolei Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego nie dysponowało siłami i środkami umożliwiającymi utworzenie własnej formacji granicznej. W tej sytuacji wykrystalizowała się koncepcja powołania formacji wojskowej, zbliżonej mimo wszystko do kształtu organizacyjnego przedwojennego KOP z uwzględnieniem odmiennych zasad ustrojowych oraz stosunków politycznych z państwami ościennymi, będącej w całkowitym podporządkowaniu Ministerstwu Obrony Narodowej.

Przyjęcie za podstawę organizacji formacji granicznej założeń modelu organizacyjnego opartego, mimo zastrzeżeń (przede wszystkim natury ideologicznej), na modelu organizacyjnym KOP wiązało się, jak należy sądzić, z pragmatyczną oceną skuteczności działania tej formacji w zakresie ochrony granic, tak pod względem politycznym, jak i wojskowym. Za takim rozwiązaniem przemawiały dodatkowo siły i środki, jakimi dysponowało Ministerstwo Obrony Narodowej (ponadetatowe stany osobowe i materiałowe, powstające w związku z przechodzeniem związków taktycznych z etatów wojennych na etaty pokojowe), jak również dotychczasowe jednakże bardzo skromne doświadczenie w ochronie granic państwowych.

Ministerstwo Obrony Narodowej przystępując w połowie sierpnia 1945 r. do realizacji planu powołania specjalistycznej formacji granicznej, stworzyło zespół organizacyjny do opracowania szczegółowego projektu organizacji ochrony granicy państwa. Niestety wzrastające wpływy Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich (ZSRS) na wszelkie przejawy życia społeczno-politycznego, w tym także na siły zbrojne, spowodowały, że powstały projekt formacji granicznej oparto przede wszystkim na modelu organizacyjnym wojsk pogranicznych Ludowego Komisarjatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) ZSRS.

Niewątpliwie na taki obrót sprawy wpływ miało postawienie na czele zespołu opracowującego ostateczny kształt organizacyjny mającej powstać formacji granicznej, dysponującego wieloletnim doświadczeniem oficera wojsk pogranicznych NKWD – płk. Gwidona Czerwieńskiego⁴, późniejszego szefa Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP). W trakcie prac nad dokumentacją organizacyjną przyszłej formacji granicznej, zespół kierowany przez płk. G. Czerwińskiego, odrzucił wzorce organizacyjne KOP, biorąc za podstawę model organizacyjny sowieckich wojsk pogranicznych NKWD. Zgodnie z przyjętą przez zespół koncepcją, powstająca formacja miała ochraniać granice państwa pod względem wojskowym, politycznym i celnym w okresie pokoju. Ponadto, miała realizować zadania związane z przeciwdziałaniem wrogim aktom skierowanym przeciwko państwu i legalnym władzom. Zadanie to jest często utożsamiane z wpływem modelu sowieckich wojsk pogranicznych NKWD na zakres działań formacji granicznej. Nie jest to jednak tak

⁴ Gwidon Czerwiński (1902-1969) gen. bryg. (awans 9 V 1946 r.), ur. w Siemianowiczach w rejonie stołpeckim, Polak. Do Armii Czerwonej wstąpił 23 V 1923 r. mając ukończone dwa lata studiów politechnicznych w Mińsku. Skierowany do Wojsk Pogranicznych GPU. Po zakończeniu zasadniczej służby wojskowej pozostał w Wojskach Pogranicznych jako podoficer zawodowy. Ukończył Oficerską Szkołę Wojsk Pogranicza w Mińsku (1927-1929). Skierowany do 12. Oddziału WOP w Tymkowiczach na Białorusi gdzie pełnił służbę na stanowiskach dowódcy strażnicy, zastępcy komendanta odcinka granicznego i szefa wywiadu oddziału. W II 1935 r. skierowany na teren wschodniej Syberii na stanowisko komendanta 54. Komendy Odcinka Granicznego. W V 1937 r. skierowany na Ukrainę, gdzie objął stanowisko szefa sztabu 19. Oddziału WOP w Olewsku. W XI 1937 r. aresztowany w ramach czystki. Po zwolnieniu z więzienia w IV 1940 r. pracował w instytucjach geologicznych w Azji Środkowej oraz w Komitecie Geologii przy Radzie Najwyższej ZSRS. W XI 1941 r. powołany do armii na stanowisko dowódcy ośrodka formowania batalionów robotniczych przy Komitecie Obrony Moskwy. W XII 1941 r. skierowany na stanowisko zastępcy dowódcy 13. ps 2. DS. W I 1943 r. będąc dowódcą 185. ps walczącego w rejonie Wołochowa został ciężko ranny. Po kuracji skierowany w 1943 r. do 1. DP im. Tadeusza Kościuszki, gdzie objął dowództwo 2. pp. Po walkach pod Lenino mianowany zastępcą dowódcy ds. liniowych 1. DP. W VII 1944 r. powierzono mu organizację 1. Brygady Piechoty Zmot., której został dowódcą. Od I 1945 r. organizator i pierwszy komendant Oficerskiej Szkoły Broni Pancerniej. W VIII 1945 r. szef komisji opracowującej projekt organizacji formacji granicznej. 20 IX 1945 r., mianowany Szefem Departamentu WOP. Funkcję pełnił do 1 IV 1947 r., miesiąc później powrócił do ZSRS. Zmarł 3 XII 1969 r. w Sołnechnogorsku pod Moskwą.

jednoznaczne, jak się wydaje. Identyczne zadania związane ze zwalczaniem działalności skierowanej przeciwko państwu i legalnym władzom w II Rzeczypospolitej wykonywał także w szerokim zakresie KOP⁵.

Analizując przyjęty model organizacyjny formacji oraz zadania postawione przed nią, mimo wszystko nie możemy twierdzić, iż przyjęty model został oparty wyłącznie na modelu działania sowieckich wojsk pogranicznych, zwłaszcza że zakresy działań formacji granicznych II Rzeczypospolitej były znane zespołowi opracowującemu projekt organizacji nowej jednostki, w składzie której znajdowali się także oficerowie wywodzących się z formacji granicznych II Rzeczypospolitej.

Zespół pod kierownictwem płk. G. Czerwińskiego zakończył prace nad projektem formacji granicznej i systemem ochrony granic w pierwszych dniach września 1945 r. Powstałe dokumenty przedstawiono Ministerstwu Obrony Narodowej, a zatwierdzone zostały 12 września 1945 r. przez marsz. Michała Role-Żymierskiego⁶. Stało się to podstawą do wydania w dniu 13 września 1945 r. rozkazu organizacyjnego nr 0245/org. naczelnego dowódcy WP, podpisanego przez szefa Sztabu Generalnego WP gen. broni Władysława Korczyca i zastępcę szefa Sztabu Generalnego gen. bryg. Jana Rotkiewicza⁷. Powyższy rozkaz powoływał Wojska Ochrony Pogranicza (WOP).

Rozkaz ustalał, łącznie z zatwierdzonymi tego dnia etatami nr 8/3-9, strukturę organizacyjną WOP oraz powierzał zadanie ich sformowania I Wiceministerstwu Obrony Narodowej, Departamentowi Personalnemu WP, okręgom wojskowym oraz, w ograniczonym zakresie, z chwilą sformowania, Departamentowi WOP⁸. Proces formowania Wojsk Ochrony Pogranicza rozpoczął I wiceminister obrony narodowej gen. dyw. Wsiewołod Strażewski, który do 1 października 1945 r. miał utworzyć podporządkowany I wiceministrowi obrony narodowej⁹ organ dowodzenia formacji – Departament Wojsk Ochrony Pogranicza¹⁰. Pośrednie organy dowodzenia –

⁵ *Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939. Wybór dokumentów*, oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, B. Polak, J. Prochwicz, Warszawa – Pułtusk 2001, s. 34, Rozkaz ministra SWojsk. gen. dyw. W. Sikorskiego w sprawie organizacji KOP; J. Prochwicz, *Formacje...*, s. 12.

⁶ H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948*, Warszawa 1971, s. 65.

⁷ Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], sygn. III-1-62, s. 475, Rozkaz organizacyjny nr 0245/Org., 13 IX 1945; J. Ławski, Cz. Żmuda, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1946*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” [dalej: „WPH”] 1966, nr 4, s. 25. H. Dominiczak, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza 1945-1985*, Warszawa 1985, s. 43.

⁸ CAW, sygn. III.1.62, s. 475, Rozkaz organizacyjny 0245/Org., 13 IX 1945 r., pkt. 3. Zgodnie z jego treścią szef Departamentu WOP miał sformować Zakład Tresury Psów WOP.

⁹ W związku z przemianowaniem I wiceministerstwa obrony narodowej na II wiceministerstwo 30 X 1945 r., Departament WOP podporządkowano II wiceministrowi obrony narodowej.

¹⁰ CAW, sygn. III.1.62, s. 475, pkt. 1.

Wydziały Służby Pogranicznej¹¹ (zwane później Wydziałami WOP) miały zostać sformowane przez wyznaczone Okręgi Wojskowe do dnia 1 października 1945 r.¹² Nadgraniczne okręgi wojskowe miały łącznie sformować sześć wydziałów służby pogranicza, jedenaście oddziałów ochrony pogranicza i siedemnaście samodzielnych kompanii łączności¹³.

Rozkaz powołujący WOP pomijał kwestię organizacji ośrodka szkolącego kadry nowej formacji jak i pododdziałów kontroli ruchu granicznego. Brak rozwiązań organizacyjnych, zwłaszcza w kwestii pododdziałów kontroli ruchu granicznego, powodował iż nie było podstaw do organizacji przejściowych punktów kontrolnych. Lukę tę usunął na wniosek Departamentu WOP rozkaz organizacyjny naczelnego dowódcy WP nr 0304/Org. z dnia 28 października 1945 r.¹⁴, nakazujący do 15 października 1945 r. *celem strzeżenia i kontrolowania wszelkiego rodzaju przejść granicznych* uzupełnić obsadę sekcji porozumiewawczych konfliktów granicznych i kontroli punktów przejściowych Departamentu WOP i wydziałów WOP¹⁵ oraz sformować 51 przejściowych punktów kontrolnych (PPK)¹⁶ w tym 27 drogowych, 19 kolejowych, 4 morskie i 1 lotniczy. Wydany rozkaz obarczał zadaniem sformo-

¹¹ K. Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945-1947*, Warszawa 1974, s. 238. Etat wydziałów służby pogranicznej uzależniony był od liczby jednostek WOP tworzonych w danym OW i wynosił od 12 do 31 etatów wojskowych oraz 1-4 etatów cywilnych.

¹² CAW, sygn. IV.501.1/A.143, Rozkaz organizacyjny ND WP 0208/Org., 22 VIII 1945 r. W wyniku dokonanego na podstawie wydanego rozkazu podziału terytorium kraju na okręgi wojskowe, okręgami nadgranicznymi stały się następujące okręgi: Warszawski, Krakowski, Lubelski, Śląski, Morski, Poznański. Z dniem 15 XI 1945 r. na podstawie rozkazu ND WP 0309/Org. z 5 XI 1945 r. okręgi wojskowe zamiast nazw otrzymały numerację rzymską – DOW Warszawski – nr I; Pomorski – nr II; Poznański – nr III; Śląski – nr IV; Krakowski – nr V; Łódzki – nr VI; Lubelski – nr VII.

¹³ Poszczególne oddziały ochrony pogranicza różniły się pod względem ilości komend odcinków i strażnic: dwa z nich (nr 4. i 9.) formowane na podstawie etatu 8/8-A miały liczyć po 2 934 oficerów, podoficerów i szeregowców, pięć oddziałów (nr 1., 2., 3., 10. i 11.) formowano na podstawie etatu 8/8-B miało liczyć po 2 507 ludzi, a cztery oddziały (nr 5., 6., 7. i 8.) formowane na podstawie etatu 8/8-C miały liczyć po 1 856 ludzi. Ponadto w składzie każdego z oddziałów znajdowało się 23 pracowników cywilnych. We wszystkich oddziałach ochrony pogranicza łącznie miało powstać 53 komendy odcinków oraz 249 strażnic.

¹⁴ CAW, spis 1545/73, t. 8, k. 127, Rozkaz ND WP 0304/Org., 28 X 1945 r.; ASGran., Zespół Wojska Ochrony Pogranicza [dalej: WOP], sygn. 217.2, Rozkaz organizacyjny ND WP 0304/Org., 28 X 1945 r.

¹⁵ CAW, spis 1545/73, t. 8, k. 127, Rozkaz ND WP 0304/Org., 28 X 1945 r. Uzupełnienia do etatów nr 8/3 – 8/6.

¹⁶ CAW, spis 1545/73, t. 8, Etaty PPK nr 8/10 – 8/12. Ze względu na przewidywane nasilenie ruchu granicznego PPK podzielono na trzy kategorie, różniące się składem osobowym: kat. I – 36 ludzi, w tym 3 pracowników cywilnych (etat 8/10), kat. II – 19 ludzi, w tym 2 pracowników wojskowych (etat 8/11), kat. III – 11 ludzi, w tym 1 pracownik cywilny (etat 8/12). Z ogólnej liczby 51 PPK, na granicy zachodniej miało ich powstać 11, na granicy południowej 21, na granicy wschodniej 12 a na granicy północnej 6 oraz 1 w Warszawie. Vide: ASGran., WOP, sygn. 217.32, Wykaz PPK na granicach RP.

wania PPK oddziały ochrony pogranicza oraz Wydział WOP Warszawskiego OW¹⁷, co przy występujących trudnościach organizacyjnych, spowodowanych m.in. brakiem kadr, uniemożliwiło ich sformowanie w przewidzianym terminie przez Wydział WOP Warszawskiego OW i oddziały ochrony pogranicza, za wyjątkiem oddziałów nr 1., 10. i 11., które były formowane przez DOW Śląsk, które z dniem 15 listopada 1945 r. przystąpiły do pełnienia swych obowiązków. W związku z powyższym PPK formowane przez Wydział WOP Warszawskiego OW i pozostałe oddziały ochrony pogranicza powstały w terminie późniejszym miały podjąć działalność z dniem 15 października 1945 r.¹⁸

Rozkaz o organizacji WOP wstępnie ustalał także miejsca postoju sztabów oddziałów ochrony pogranicza z zaznaczeniem, że w przypadku nie spełnienia warunków dotyczących rozmieszczenia oddziałów, można miejsce to zmienić¹⁹. Wydane rozkazy, (0245/Org. i 0304/Org.) oraz opracowane na ich podstawie etaty, ostatecznie ustaliły stan etatowy Wojsk Ochrony Pogranicza na 28 475 żołnierzy, w tym 4 056 oficerów, 6 607 podoficerów i 17 812 szeregowych²⁰.

¹⁷ Oddziały ochrony pogranicza nr 1, 6 i 11 formowały po 5 PPK; oddziały ochrony pogranicza nr 2, 3 i 8 – po 4; oddziały ochrony pogranicza nr 4, 5 i 7 – po 3; oddział ochrony pogranicza nr 9 formował 6 PPK; Oddział ochrony pogranicza nr 10 – 8; Wydział WOP przy dowództwie Warszawskiego OW formował PPK lotnicze – Warszawa Okęcie.

¹⁸ ASGran., WOP, sygn. 217.32, Wykaz PPK na granicach RP.

¹⁹ Dowódcy OW i oddziałów ochrony pogranicza byli zobowiązani – w wypadku konieczności zmiany miejsca postoju sztabu – do przedstawienia własnych propozycji zmian dyslokacji. Ponadto do 20 IX 1945 r. musieli ustalić dyslokację komend odcinków i strażnic. Spośród 11 oddziałów ochrony pogranicza tylko dwa – 8. i 9. utrzymały w 1945 r. miejsca dyslokacji swych dowództw. Pozostałe przeniosły miejsca swoje dowództwa bądź już w chwili ich formowania zmieniały dyslokację.

²⁰ ASGran., WOP, sygn. 217.2, Sprawozdanie Departamentu WOP za okres od 1 I 1946 do 28 II 1946 r.; H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza...*, s. 68, tab. 6 podaje, że rozkaz 0245/Org. z 13 IX 1945 r. ustalał stan etatowy WOP na 28 455 żołnierzy, w tym 4 055 oficerów. Dane te wprowadzają w błąd co do treści rozkazu 0245/Org. z dn. 13 IX 1945 r., a to ze względu na pominięcie organizacji pionu kontroli ruchu granicznego. W związku z czym stan etatowy był niższy od podanego przez H. Dominiczaka. Podany przez autora pracy stan etatowy WOP jest wynikiem zsumowania etatów przewidzianych rozkazami 0245/Org. z 13 IX 1945 r. i 0304/Org. z 28 X 1945 r. Na skutek zastosowania (przez autorów dotychczasowych opracowań o WOP) łączenia stanów etatowych wynikających z niektórych rozkazów, jak też pominięcia w podliczeniach samodzielnych kompanii łączności, nastąpiły rozbieżności odnoszące się do stanu etatowego powstałej formacji. Ponadto łączenia stanów etatowych wynikających z wydanych rozkazów (0245/Org. i 0304/Org.) wprowadzają w błąd co do treści rozkazu powołującego WOP (0245/Org.). Takie łączenie zastosowano m.in. w: H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza...*, s. 71 oraz J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa 1974, s. 208.

Tabela 1. Jednostki i pododdziały graniczne WOP przewidziane rozkazem organizacyjnym 0245/Org. do organizacji w 1945 r.

L.p.	Okręg Wojskowy formujący jednostki WOP	Numer oddziału WOP	Miejsce postoju dowództwa oddziału WOP	Ilość pododdziałów granicznych	
				Komend Odcinków WOP	Strażnic WOP
1.	Warszawski	5	Węgorzewo	4	16
		6	Skółka *	4	16
2.	Pomorski	3	Stargard	5	25
		4	Gdańsk	6	30
3.	Poznański	2	Rypin **	5	25
4.	Śląsk	1	Żagań	5	25
		10	Koźle	5	25
		11	Bolkowice * * *	5	25
5.	Kraków	8	Przemyśl	4	16
		9	Nowy Sącz	6	30
6.	Lublin	7	Włodawa	4	16
Razem		11		53	249

* Błąd w nazwie miejscowości – prawidłowa nazwa Sokółka

** Obowiązująca wówczas nazwa miejscowości – obecnie Rzepin

*** Obowiązująca wówczas nazwa miejscowości – obecnie Bolków

Źródło: CAW, sygn. III.1.62, s. 475, Rozkaz Organizacyjny nr 0245/Org., 13 IX 1945 r.

Zgodnie z wydanym rozkazem nr 0245/Org.o formowaniu Wojsk Ochrony Pogranicza, uzupełnionym rozkazem 0304/Org., planowane zamierzenia organizacyjne miały być zrealizowane w trzech etapach:

– I etap do 1 października 1945 r.²¹ – organizacja Departamentu WOP²²;

²¹ J. Ławski, op. cit., s. 91 podaje, że termin sformowania Departamentu WOP wyznaczony został na 1 X 1945 r. Informacja ta jest niezgodna z treścią rozkazu o powołaniu WOP z 13 IX 1945 r.

²² Szef Departamentu rozkazem nr 0245/Org. z dnia 13 IX 1945 r., pkt. 3. otrzymał zadanie sformowania Zakładu Tresury Psów Wojsk Ochrony Pogranicza (ZTPS WOP), jednak bez podania konkretnego terminu. Nie jest zgodny z rzeczywistością wniosek, że termin sformowania ZTPS WOP

- II etap do 1 listopada 1945 r. – sformowanie Wydziałów Służby Pogranicznej, oddziałów ochrony pogranicza, samodzielnych kompanii łączności oraz rozpoczęcie przez sformowane oddziały ochrony pogranicza pełnienie służby na wyznaczonych odcinkach granicy państwa;
- III etap do 15 listopada 1945 r. – sformowanie przejściowych punktów kontrolnych (PPK).

Jak wynika z przedstawionych założeń, zasadnicze przedsięwzięcia organizacyjne miały być zrealizowane w ciągu niespełna dwóch miesięcy, co wobec konieczności przyjęcia w tym czasie blisko 30 000 żołnierzy, zorganizowanie dla nich odpowiednich warunków zakwaterowania w terenie, utworzenie sprawnych struktur dowodzenia oraz przejścia odcinków granicznych od jednostek taktycznych WP było zamierzeniem nad wyraz ambitnym i nierealnym, co zresztą zostało wkrótce dostrzeżone przez MON.

Prace związane z realizacją rozkazu o formowaniu Wojsk Ochrony Pogranicza rozpoczęto 27 września 1945 r. Struktury podległe I wiceministrowi obrony narodowej we Włochach koło Warszawy sformowało liczący według etatu nr 8/3 53 osoby (w tym 5 pracowników cywilnych) organ dowodzenia formacji – Departament WOP. W tym dniu obowiązki szefa Departamentu WOP, jako pełniący obowiązki objął płk G. Czerwiński²³. W dniu rozpoczęcia formowania Departamentu WOP przybyli do niego pierwsi oficerowie, którzy objęli stanowiska przewidziane strukturą wewnętrzną²⁴. W następnych dniach do miejsca formowania Departamentu WOP przybywali inni oficerowie, wśród których znajdowały się również osoby pełniące służbę w formacjach granicznych II Rzeczypospolitej²⁵.

W październiku 1945 r. przy Departamencie WOP został utworzony organ kontrwywiadu w postaci Oddziału Informacji WOP, który nie wchodził jednak w skład struktur WOP i był wyłączony z podległości Szefa Departamentu WOP. Powstały

był tożsamy z terminem utworzenia Departamentu WOP, skąd błędne umieszczenie ZTPS WOP w strukturze organizacyjnej Departamentu WOP. J. Ławski, op. cit., s. 123.

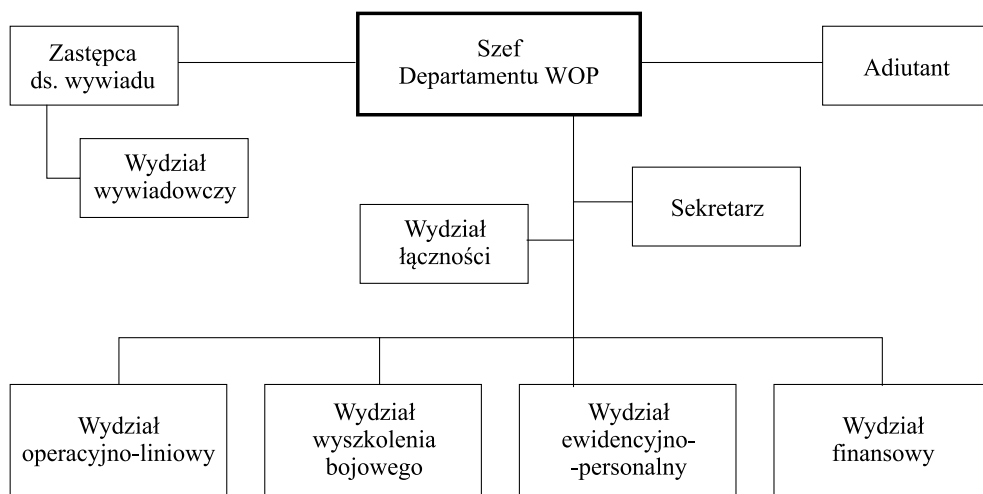
²³ ASGran., WOP, sygn. 217.4, Rozkaz dzienny nr 1 Departamentu WOP RP z 27 IX, 1945 r.

²⁴ ASGran., WOP, sygn. 217.4, Rozkaz dzienny nr 2 Departamentu WOP RP z 27 IX 1945 r. W tym dniu przybyło do organizowanego Departamentu 4 oficerów. Byli to: mjr Stanisław Macur, wyznaczony na p.o. Szefa Wydziału Wyszakolenia Bojowego, kpt. Tadeusz Drągowski, wyznaczony na p.o. Pomocnika szefa Wydziału Wyszakolenia Bojowego, por. Aleksander Oberhard, który objął stanowisko adiutanta Szefa Departamentu i ppor. Jan Bernaś, wyznaczony na p.o. Pomocnika Szefa Wydziału Ewidencyjno-Personalnego.

²⁵ ASGran., WOP, sygn. 217.4, Rozkazy dzienne Departamentu WOP nr 3, 5, 6, 7, 10, 11 i 12 z 28 IX – 12 X 1945 r. Jak stwierdzają powyższe rozkazy, na ukończenie stanu etatowego Departamentu przybyli m.in. oficerowie byłej SGran. – mjr Teodor Boczek, płk Julian Janowski, mjr Marian Jurkowski, płk Wiktor Zarucki, ppłk dypl. Ludwik Zych oraz oficerowie z KOP – mjr Włodzimierz Karpiński i kpt. Tadeusz Mnich.

Oddział Informacji organizacyjnie umiejscowiony był w strukturach Głównego Zarządu Informacji WP²⁶. Kadra Oddziału Informacji WOP, jak można stwierdzić na podstawie nielicznej zachowanej dokumentacji, w części składał się z osób przybyłych z szeregów Armii Czerwonej, nie będących narodowości polskiej²⁷. Także w oddziałach ochrony pogranicza w październiku 1945 r. powstały oddziały informacji²⁸.

Schemat 1. Struktura organizacyjna Departamentu WOP według etatu 8/3 we wrześniu 1945 r.

Źródło: ASGran., sygn. 217.40, Etat Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza nr 8/3.

Struktura organizacyjna Departamentu WOP, nie posiadająca sztabu, służb kwaterymistrzowskich oraz organu polityczno-wychowawczego wskazuje, że nie stanowił on sensu stricto organu dowodzenia, mimo że formalnie stał na czele Wojsk Ochrony Pogranicza. I to pomimo szerokiego zakresu kompetencji Departamentu WOP określonych w instrukcji „O zakresie pracy Departamentu WOP”²⁹. W prak-

²⁶ CAW, sygn. 1544.73.163, Etat Głównego Zarządu Informacji WP 8/15 z 12 IX 1945 r. Oddział Informacji posiadał etat 26-36 ludzi. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego w latach 1943-1948. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 1994, s. 66.

²⁷ ASGran., WOP, sygn. 217.4, Rozkaz dzienny nr 15 Departamentu WOP z 17 X 1945 r. Do oddziału przybyli wówczas: kpt. Siergiej Rogow, chor. Kławdyj Fratow i st. sierż. Zenaida Czunkmasowa.

²⁸ W. Tkaczew, op. cit., s. 64.

²⁹ CAW, prot. 465, t. 239, s. 1033. W myśl instrukcji „O zakresie pracy Departamentu WOP” do jego zadań należało m.in. „1. organizowanie i kierowanie pracą wywiadowczą, zarówno na własnym terytorium, jak również na terytorium państw sąsiednich z wyjątkiem ZSRS; 2. organizowanie

tyce bowiem kompetencje te ograniczały się do kierowania działalnością rozpoznawczą, operacyjno-liniową i szkoleniem specjalistycznym. W pozostałych dziedzinach działalności służbowej, w tym kadrowej, polityczno-wychowawczej, dowodziły sztaby i odpowiednie ogniwa organizacyjne nadgranicznych okręgów wojskowych. Rozwiązanie takie doprowadziło do powstania dwutorowego dowodzenia, niesprzyjającego szybkiemu organizowaniu poszczególnych jednostek WOP oraz ograniczyło wpływ departamentu na procesy organizacyjne w podległych sztabach i jednostkach.

Równolegle organizowano w okręgach wojskowych według etatów 8/4-6 Wydziały Służby Pogranicznej (zwane później Wydziałami WOP)³⁰, które stanowiły pośrednie ogniwo dowodzenia pomiędzy Departamentem WOP a oddziałami ochrony pogranicza we wszystkich sprawach związanych z ochroną granicy na terenie danego OW. Na ich czele stanęli doświadczeni oficerowie służby granicznej II Rzeczypospolitej (5 osób) i ZSRS (1 osoba)³¹, którzy podlegali bezpośrednio dowódcom OW³², a w sprawach związanych z ochroną granicy państwowej, pracą zwiadowczą i szkoleniem – szefowi Departamentu WOP. Ta podwójna podległość na szczeblu organizacyjnym stała się przyczyną komplikacji i utrudnień w sprawnym kierowaniu oddziałami ochrony pogranicza.

i kierowanie walką ze szpiegostwem i dywersją; 4. organizowanie i kierowanie pracą wywiadowczo-śledczą; 5. organizowanie służby ochrony granic, kierowanie nią i kontrolowanie jej wykonania; 6. organizowanie i zabezpieczenie wykonania zarządzeń i postanowień rządu w strefie nadgranicznej; 7. organizowanie i kierowanie walką z wykroczeniami i przestępstwami w strefie nadgranicznej; 8. organizowanie i prowadzenie walki z przemytnictwem; 10. organizowanie i kierowanie wyszkoleniem kadry w zakresie służby granicznej; 12. kierowanie i kontrolowanie ruchu granicznego; 13. rozstrzyganie i załatwianie zatargów i konfliktów granicznych”.

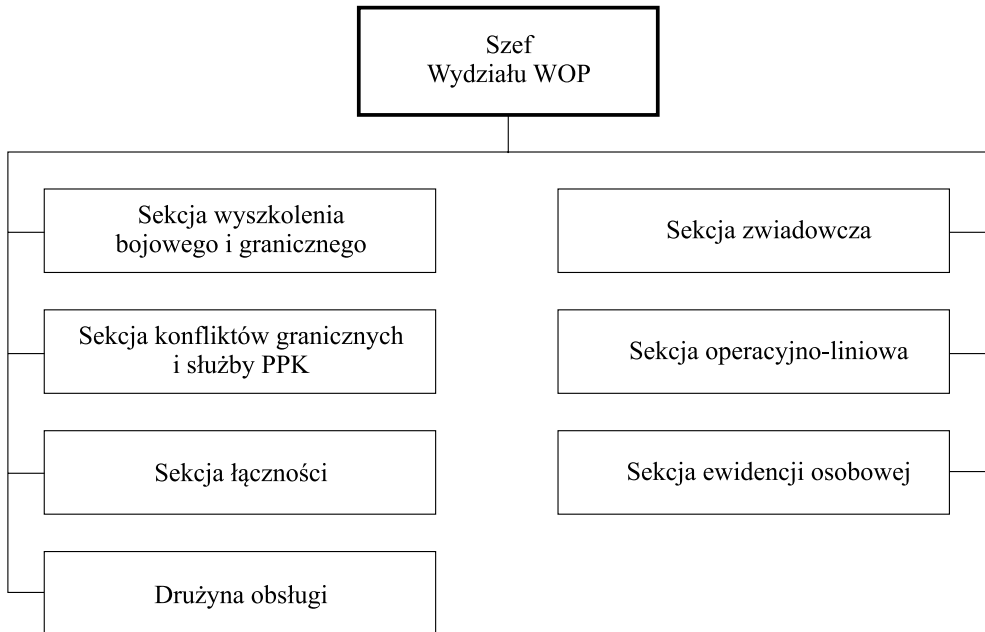
³⁰ Skład etatowy wydziału służby pogranicznej zależał od nadanej mu kategorii, ta zaś zależała od długości ochranianego odcinka granicy i ilości oddziałów ochrony pogranicza w danym okręgu wojskowym. I tak wydziały WOP: Warszawskiego OW, Krakowskiego OW i Pomorskiego OW otrzymały kat. II (zgodnie z etatem 8/5 – 29 ludzi, w tym 3 pracowników cywilnych); Lubelskiego OW i Poznańskiego OW – kat. III (etat 8/6 – 13 ludzi, w tym 1 pracownik cywilny); Śląskiego OW – kat. I (etat 8/4 – 35 ludzi, w tym 4 pracowników cywilnych). Podane w pracach H. Dominiczaka, *Zarys historii...*, s. 45, *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów*, Warszawa 1997, s. 339; dane, dotyczące składu etatowego wydziałów WOP, w części nie są zgodne ze źródłami archiwalnymi.

³¹ Ze SGran. II RP wywodzili się szefowie Wydziałów WOP przy OW Warszawskim – ppłk Kazimierz Gut, Pomorskim – ppłk Karol Bacz, Krakowskim – płk Wacław Spilczyński, Lubelskim – płk Emil Czaplński. Z KOP wywodził się szef Wydziału WOP Poznańskiego OW – mjr Lucjan Kępiński. Z wojsk pogranicznych NKWD ZSRS wywodził się szef Wydziału WOP Śląskiego OW – ppłk Mikołaj Grajworoński. Łącznie na kierowniczych stanowiskach w Departamencie WOP, Wydziałach WOP i oddziałach ochrony pogranicza znalazło się 49 oficerów wywodzących się z przedwojennych formacji granicznych.

³² ASGran., sygn. 1542.77, Instrukcja o organizacji i zakresie działania OW z 15 XII 1945 r.

Wydziały WOP stanowiły ogniwo dowodzenia, przez które przekazywano wszelkie sprawy związane z ochroną granicy na terenie danego OW. Do obowiązków wydziału należało kierowanie całokształtem pracy służb granicznych, organizowanie współdziałania z terenowymi organami administracji państwowej, szkolenie bojowe i graniczne oraz praca PPK, nadzór nad wykonywaniem zarządzeń władz, dotyczących zabezpieczenia strefy nadgranicznej oraz interweniowanie w sprawach kadrowych i zaopatrzenia³³.

Schemat 2. Struktura organizacyjna Wydziału WOP w październiku 1945 r.

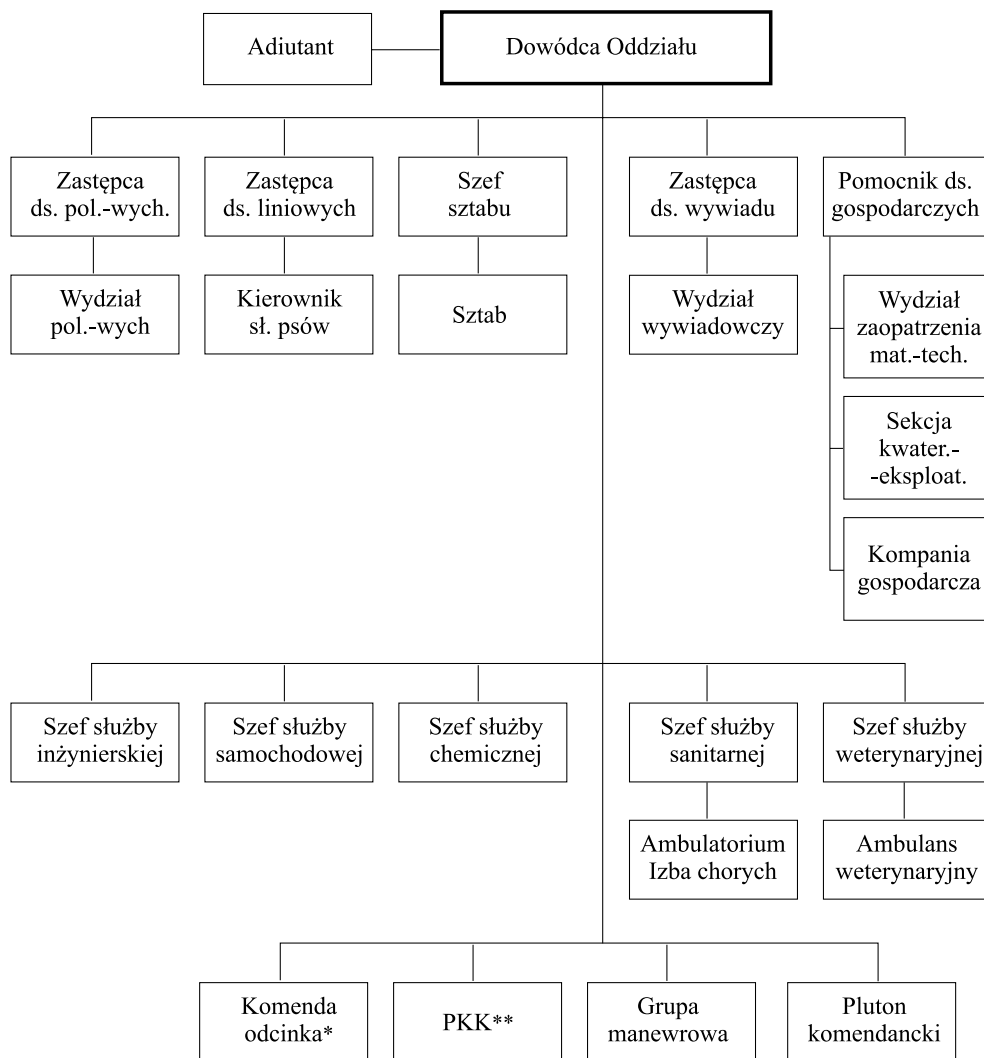

Źródło: ASGran., sygn. 217.40, Etat Departamentu WOP nr 8/3

Organizację wewnętrzną Wydziałów WOP określała wydana przez p.o. Szefa Departamentu WOP płk. G. Czerwińskiego 20 października 1945 r. „Tymczasowa instrukcja dla wydziałów WOP przy dowództwach okręgów wojskowych”³⁴.

³³ J. Ławski, op. cit., s. 97-98; H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945-1983*, [w:] *Studia z dziejów organów resortu Spraw Wewnętrznych*, z. 5, Warszawa 1984, s. 18-19. Wydziałom WOP podlegały bezpośrednio oddziały ochrony pogranicza utworzone w OW w zakresie służb specjalistycznych. Pod względem gospodarczo-zaopatrzeniowym, medyczno-sanitarnym i polityczno-wychowawczym, oddziały podlegały odpowiednim komórkom OW.

³⁴ ASGran., WOP, sygn. 217.40, Tymczasowa instrukcja dla wydziałów WOP przy OW z 20 X 1945 r.

Schemat 3. Struktura organizacyjna oddziału ochrony pogranicza w 1945 r.

* Zmienna ilość komend odcinków

** Zmienna ilość przejściowych punktów kontrolnych

Źródło: CAW, Sztab Generalny-Zarząd VI, 322, Etat nr 8/8

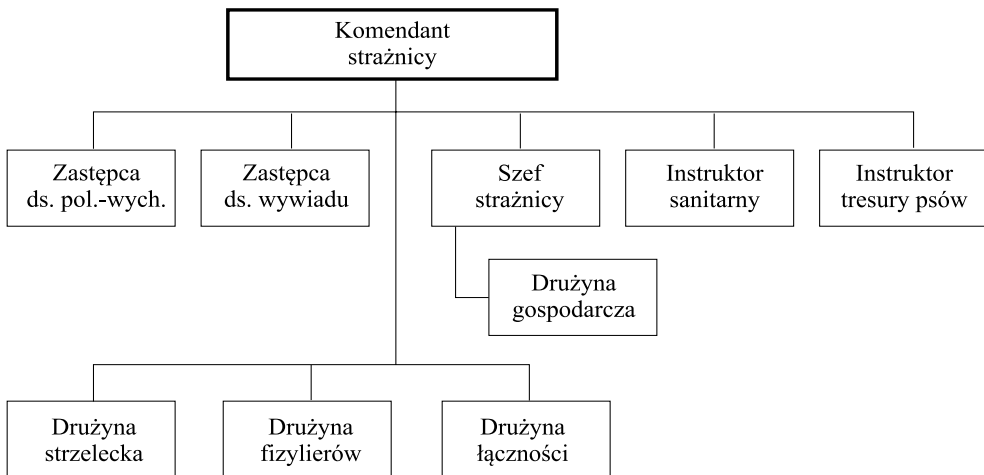
Powstające oddziały WOP zgodnie z przyjętą strukturą organizacyjną formacji były identyczne pod względem struktury organizacyjnej i etatu. Zmienną natomiast była liczba komend odcinków i strażnic. Był to, więc schemat szablonowy nie uwzględniający sytuacji społeczno-politycznej na pograniczu, stopnia zagrożenia przestępc-

czością graniczną oraz topografii odcinka granicy przydzielonego danemu oddziałowi.

Na tę schematyczną strukturę złożyło się przede wszystkim oparcie organizacji na wysoce schematycznym modelu sowieckich wojsk pogranicznych NKWD, brak wszechstronnego rozpoznania odcinków granicy państwa przydzielonych poszczególnym oddziałom jak i bardzo krótki okres ich organizacji, który uniemożliwił dokonanie korekt systemu organizacyjnego.

Podstawowym i najmniejszym zarazem pododdziałem oddziałów ochrony pogranicza były strażnice, o jednolitym stanie etatowym liczącym 56 żołnierzy, w tym 3 oficerów, 11 podoficerów i 42 szeregowców. Strażnice, w odróżnieniu od przejściowych punktów kontrolnych, bezpośrednio podporządkowanych operacyjnie dowódcom oddziałów ochrony pogranicza, podlegały komendantom odcinków.

Schemat 4. Struktura organizacyjna strażnicy WOP w 1945 r.

Stan osobowy
Oficerów 3
Podoficerów 11
Szeregowców 42

Uzbrojenie
Pistolety 3
Pistolety maszynowe 25
Ręczne karabiny maszynowe 2
Karabiny wyborowe 2
Karabiny 23
Szable 7

Konie
Wierzchowce 11
Taborowe 2

Źródło: CAW, sygn. III-101-16, Etat strażnic WOP w 1945 r.

Na dowódców organizowanych oddziałów ochrony pogranicza (11) wyznaczono przede wszystkim oficerów wywodzących się z szeregów Armii Czerwonej (8) z których 3 było doświadczonymi oficerami wojsk pogranicznych NKWD. Pozostali

3 oficerowie wyznaczeni na dowódców oddziałów wywodzili się z armii II Rzeczypospolitej, w tym 1 z KOP³⁵.

Przyjęta koncepcja przekazania ochrony granicy państwowej 11 oddziałom ochrony pogranicza została uregulowana rozkazem organizacyjnym Departamentu WOP nr 1 z dnia 29 września 1945 r.³⁶, który określał linie rozgraniczenia oddziałów WOP oraz nakazywał szefom wydziałów WOP, by wspólnie z dowódcami oddziałów, po dokładnym zaznajomieniu się z terenem, ustalili linie rozgraniczenia między komendami odcinków i strażnicami, podając je do wiadomości Departamentu WOP wraz z szkicem na kalce w skali 1:200 000 w terminie do 30 października 1945 r. Zgodnie z rozkazem każdy z oddziałów WOP otrzymał do ochrony odcinek graniczny długości ok. 320 km, za wyjątkiem oddziałów WOP nr 4. i 9., których odcinki graniczne liczyły ponad 400 km. Tak więc średnio na każdą komendę odcinka przypadał odcinek granicy długości 66,7 km, a na strażnicę – 14,4 km³⁷. Główny wysiłek w ochronie granicy państwa jak wynika z rozmieszczenia oddziałów WOP planowano skupić na zachodniej i południowo-zachodniej granicy, uznanych za najbardziej zagrożone odcinki. Do realizacji tego zadania przewidziano ponad połowę wszystkich sił. Najmniejsze nasycenie, liczące niewiele ponad 25% ogółu sił WOP, występować miało na liczącej niemal 1290 km granicy z ZSRS.

Wydanie zasadniczych dokumentów normatywnych, określających założenia organizacyjno-strukturalne WOP, zapoczątkowało okres ich organizacji. Zbiegł się on w czasie z realizacją ogólnego planu reorganizacji Wojska Polskiego i jego przejścia na etaty okresu pokojowego. Przedsięwzięcia te ściśle się ze sobą zazębiały i wzajemnie uzupełniały. Organizacja Wojsk Ochrony Pogranicza zwalniała bowiem związki taktyczne z dotychczasowego obowiązku ochrony granicy zachodniej i południowej, umożliwiając im przeprowadzenie reorganizacji wynikającej z planów Naczelnego Dowództwa WP.

Zadanie organizacji jednostek WOP nałożone na dowództwa okręgów wojskowych, w kwestii doboru kadr były mało precyzyjne, dopuszczające różnorodną ich interpretację. W związku z powyższym postanowienia rozkazu o organizacji WOP w części dotyczącej kierowania podoficerów i szeregowców zostały uzupełnione 25 września 1945 r. zarządzeniem wykonawczym Departamentu Poboru i Uzupełnień podpisanym przez I wiceministra obrony narodowej gen. dyw. W. Strażew-

³⁵ ASGran., WOP, sygn. 217.4, Rozkaz dzienny Departamentu WOP nr 13 z 13 X 1945 r. Oficerem tym był mjr Lucjan Kępiński dowódca Oddziału WOP Nr 2.

³⁶ ASGran., sygn., 53.1, Rozkaz Departamentu WOP nr 1 z dnia 29 IX 1945 r. został podpisany przez I wiceministra obrony narodowej gen. dyw. W. Strażewskiego i szefa Departamentu WOP płk. G. Czerwińskiego.

³⁷ H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 47.

skiego i szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień gen. bryg. Bronisława Pólturzyckiego³⁸.

Zarządzenie to zobowiązywało wszystkich biorących udział w procesie organizacji WOP, aby do organizowanych jednostek skierowali określoną liczbę żołnierzy *wyszkolonych i pewnych pod względem politycznym roczników: podoficerów 1921 i młodszych, szeregowców 1923 i młodszych*³⁹. Żołnierzy tych miano wydzielić głównie ze stanów jednostek strzeleckich podlegających reorganizacji lub rozformowaniu, przy czym nie wolno było kierować do WOP całych oddziałów z rozformowywanych jednostek⁴⁰. W procesie formowania dowódcy OW do organizacji powstającej formacji granicznej mieli wykorzystać powstałe w wyniku trwającego procesu przechodzenia sił zbrojnych z etatów wojennych na etaty pokojowe ponad etatowe stany ludzkie jednostek wojskowych. Do powstającej formacji miano ponadto kierować kadry oficerskie wywodzące się z byłych formacji granicznych II Rzeczypospolitej⁴¹.

Formowane Wojska Ochrony Pogranicza potrzebowały, zgodnie z opracowanymi etatami 28 464 żołnierzy, w tym 4 056 oficerów i 6 607 podoficerów⁴². Nie mniejsze były potrzeby wynikające z etatowych należności środków transportu i uzbrojenia. Zgodnie, z którymi na wyposażeniu i uzbrojeniu Wojsk Ochrony Pogranicza znaleźć się miało: w grupie środków transportowych – 5 187 koni wierzchowych, 2 187 koni taborowych, 288 samochodów osobowych, 629 samochodów ciężarowych, 167 samochodów specjalnych i 461 motocykli; w grupie uzbrojenia – 33 ciężkie karabiny maszynowe, 542 ręczne karabiny maszynowe, 7 572 pistolety maszynowe, 14 785 karabinów i 3 723 pistolety wojskowe systemu „TT”⁴³.

W pierwszych dniach października 1945 r. w oparciu o będący w organizacji Departament WOP oraz organizowane Wydziały WOP, dowództwa okręgów wojskowych przystąpiły do II etapu organizacji – organizacji oddziałów i pododdziałów granicznych, która miała być zakończona do 1 listopada 1945. Jednakże termin ten

³⁸ ASGran., WOP, sygn. 217.2, Zarządzenie Departamentu Poboru i Uzupełnień OU-03984/II, 25 IX 1945 r. W związku z powyższym nie jest zasadny użyty w pracach H. Dominiczaka, *Zarys historii...*, s. 49 i idem, *Granice państwa...*, s. 340 termin „rozkaz ministra obrony narodowej”.

³⁹ ASGran., WOP, sygn. 217.2, pkt 1. Podkreślano, by do powstającej formacji granicznej kierować najwartościowszych podoficerów i szeregowych, nie starszych jak z rocznika 1924.

⁴⁰ ASGran., WOP, sygn. 217.2, pkt 2.

⁴¹ CAW, sygn. III-1-62, s. 407, Rozkaz specjalny nr 0751, 30 VIII 1945 r.

⁴² G. Goryński, *Formowanie korpusu oficerskiego Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945-1956*, „Problemy Ochrony Granic (Biuletyn Centrum Szkolenia Straży Granicznej)” 2001, nr 17, s. 33 podaje, iż WOP w „chwili powstania potrzebowały: 4 054 oficerów, 6 600 podoficerów”. W świetle materiałów archiwalnych podane dane przez G. Goryńskiego są błędne.

⁴³ CAW, sygn. III-101-16. Powyższe dane uwzględniają organizację przejściowych punktów kontrolnych wprowadzoną rozkazem 0304/Org.

nie mógł być dotrzymany, bowiem organizacja w tak krótkim terminie jednostek WOP, wymagała szybkiego wydzielenia zasobów kadrowych i materiałowych. Tym czasem, dowództwa okręgów wojskowych zajęte przeprowadzaną reorganizacją sił zbrojnych nie poświęcały organizacji jednostek WOP większej uwagi.

Stąd też proces formowania jednostek granicznych przebiegał powoli, wbrew przyjętym założeniom. Na przeszkodzie stało bowiem wiele trudności obiektywnych, począwszy od niedostatecznych możliwości zakwaterowania, umundurowania i transportowych okręgów wojskowych. Dodatkowe trudności wynikały z faktu, iż jednostki WOP organizowano niejednokrotnie w małych nadgranicznych miejscowościach, zniszczonych działaniami wojennymi i znacznie oddalonych od baz zaopatrzenia. Zajęcie odpowiednich budynków dla potrzeb organizowanych jednostek wiązało się często z koniecznością ich wyremontowania, a niekiedy potrzebą wykwaterowania i przesiedlenia zamieszkujących tam ludzi⁴⁴.

Zasadniczą jednak przeszkodą w szybkiej i sprawnej organizacji jednostek WOP, był powolny napływ ludzi, a zwłaszcza oficerów. Najdotkliwiej problem ten występował w OW warszawskim, lubelskim, pomorskim i częściowo krakowskim. Dodatkową trudnością była także stosowana wbrew wydanemu rozkazowi 0245/Org. i zarządzeniu wykonawczym OU 03984/II praktyka przekazywania do jednostek WOP żołnierzy, którzy z punktu widzenia dowódców jednostek przekazujących stanowili grupę o ograniczonej przydatności w macierzystej jednostce a więc starszych wiekiem, bez wykształcenia i analfabetów⁴⁵.

Występujące trudności w procesie formowania Wojsk Ochrony Pogranicza uniemożliwiały dotrzymania założonych terminów ich organizacji. W tej sytuacji Naczelne Dowództwo WP rozkazem organizacyjnym nr 0272/Org. z dnia 3 października 1945 r. przesunęło datę zakończenia organizacji formacji na dzień 15 grudnia 1945 r.⁴⁶ W wydanym rozkazie poczyniono jednak dwa odstępstwa od ostatecznego terminu zakończenia organizacji formacji – pierwsze dotyczyło wyznaczenia na dzień 15 października ostatecznego terminu zorganizowania Departamentu WOP, natomiast drugie wyznaczało, jako ostateczną datę – 1 listopada sformowania Wydziałów WOP przy sztabach okręgów wojskowych oraz 1., 2., 3., 8., 9., 10. i 11. Oddziału WOP przeznaczonych do objęcia granic państwa na zachodzie i południu (utrzymano termin wyznaczony rozkazem 0245/Org.). Zgodnie z wydanym rozkazem w terminie do 15 grudnia 1945 r. miała być zakończona organizacja 4., 5., 6. i 7. Oddziału WOP mających objąć ochronę granic państwa na północy i wschodzie.

⁴⁴ ASGran., sygn. 246.1, Sprawozdanie WOP za rok 1947.

⁴⁵ CAW, sygn. III-127-6, s. 3, Sprawozdanie z przebiegu organizacji WOP.

⁴⁶ CAW, Sztab Główny, t. 299, s. 34, Rozkaz organizacyjny ND WP 0272/Org., 3 X 1945 r.; ASGran., WOP, 217.5, Rozkaz organizacyjny ND WP 0272/Org., 3 X 1945 r.

W związku z czym granica północna i wschodnia miała być obsadzona w późniejszym terminie.

Dokonana zmiana terminu ostatecznego sformowania WOP oraz określenie priorytetów w zakresie organizacji jednostek WOP pozwoliła na skoncentrowanie prac nad organizacją oddziałów WOP mających obsadzić granicę zachodnią i południową. Nie mniej w związku z niemożnością równoczesnego obsadzenia w organizowanych oddziałach WOP wszystkich stanowisk, przyjęto zasadę obsadzania w pierwszej kolejności etatów w sztabach oddziałów, komendach odcinków i grupach manewrowych.

Organizacja oddziałów WOP najsprawniej przebiegała w Śląskim OW, który formował trzy oddziały – nr 1., 10. i 11. Sprzyjało temu stanowisko dowódcy Śląskiego OW gen. broni Stanisława Popławskiego, który nakazał wydzielenie ze związków taktycznych i stanów nadetatowych jednostek okręgu odpowiedniej ilości ludzi i środków materiałowo-technicznych. W efekcie, czego zakończenie przygotowawczej fazy prac organizacyjnych w tych oddziałach oraz czterech samodzielnych kompanii łączności nastąpiło w pierwszej dekadzie października 1945 r.⁴⁷

Organizacja Oddziału WOP nr 1. rozpoczęta została w pierwszych dniach października 1945 r. w Lubaniu. Sztab oddziału wraz z pododdziałami zabezpieczającymi z dniem 25 października 1945 r. został przeniesiony do m. Szymbark (obecnie: Sulików). Jednakże ze względu na skrajne położenie Sulikowa w stosunku do pododdziałów oraz braku kompleksu koszarowego, sztab 1. Oddziału WOP 24 maja 1946 r. ponownie powrócił do wyremontowanych koszar w Lubania. Organizowany oddział otrzymał żołnierzy z 7., 10. i 11. DP oraz grupę podoficerów z 17. DP. Szybki postęp prac organizacyjnych, związany z napływem ludzi, sprzętu i uzbrojenia pozwolił na dotrzymanie wyznaczonych terminów i przejście od pododdziałów 7., 10. i 11. DP w dniach 25-31 października 1945 r. odcinka granicy od m. Zasieki do m. Graniczne Budy i przystąpienie z dniem 1 listopada 1945 r. do pełnienia służby granicznej⁴⁸. Oddział przejął więc pod ochronę granicę zachodnią na długości 144 km na odcinku Zasieki – Porajów oraz część granicy południowo-zachodniej na odcinku Markocice – Graniczne Budy o długości 140 km.

Organizacja Oddziału WOP nr 10. rozpoczęta została także w październiku 1945 r. Miejscem organizacji oddziału stała się Pszczyna. Z chwilą zorganizowania oddziału,

⁴⁷ CAW, prot. 326, t. 432, s. 74, Rozkaz dowódcy Śląskiego OW gen. broni S. Popławskiego nr 081, 10 X 1945 r.

⁴⁸ ASGran., sygn. 306.15, Rozkaz dowódcy Śląskiego OW gen. broni S. Popławskiego nr 001/OP, 20 X 1945 r.; ASGran., Zespół WOP, sygn. 306.8, Rozkaz bojowy nr 001 dowódcy 1. Oddziału WOP z 21 X 1945 r. nakazywał przejść odcinki w dniach 29-31 X 1945 i przystąpić do pełnienia służby z 31 X 1945 r.

jego sztab został przeniesiony z dniem 25 października 1945 r. do Rybnika. Podstawą organizacji oddziału stały się przydzielone grupy żołnierzy z 2. i 13. DP oraz 4. Brygady Pancerniej. Po zakończeniu organizacji oddział w dniach 28-31 października 1945 r. przejął od 13. DP odcinek granicy południowej od Paczkowa do Zwardonia⁴⁹, i z dniem 1 listopada 1945 r. przystąpił do pełnienia służby granicznej.

Podobnie jak w przypadku formowanych Oddziałów WOP nr 1. i 10., organizacja Oddziału WOP nr 11. rozpoczęła się w październiku 1945 r. Miejscem organizacji oddziału, do którego skierowano grupy żołnierzy 7. i 10. DP stało się Kłodzko. Zorganizowany oddział w dniach 28-31 października 1945 r. przejął od pododdziałów 10. i 13. DP odcinek granicy południowej Graniczne Budy – Paczków⁵⁰ przystępując w dniu 1 listopada 1945 r. do pełnienia służby granicznej.

Mniej sprawnie przebiegały prace w Poznańskim OW związane z organizacją Oddziału WOP nr 2., którego miejscem formowania był Poznań. Mimo że okręg ten formował tylko jeden oddział, to prace organizacyjne zapoczątkowane 4 października 1945 r., posuwały się bardzo powoli z powodu nie skierowania do jego organizacji wymaganej ilości żołnierzy jak też braku zaopatrzenia materiałowo-technicznego. Kierowani do oddziału żołnierze z 4., 5. i 14. DP oraz Oficerskiej Szkoły Piechoty nr 3., przybywali ze znacznym opóźnieniem, po licznych interwencjach w dowództwie okręgu. Wielu żołnierzy kierowanych do organizowanego oddziału nie odpowiadało ustalonym kryterium w wydanych rozkazach i zarządzeniach. Prawie 60% z nich nie posiadało wykształcenia, a ok. 5% stanowili analfabeci i półanalfabeci⁵¹. Nie mniej jednak pod koniec października organizacja oddziału dobiegła końca, aczkolwiek braki etatowe stanów osobowych sięgały 50%. Brak było także środków transportowych. Występujące braki kadrowe i środków transportowych stawiające pod znakiem zapytania możliwości oddziału do sprawnego objęcia nakazanego odcinka granicy państwa nie powstrzymały dowódcy Poznańskiego OW gen. broni Karola Świerczewskiego przed wydaniem rozkazu 31 października 1945 r., nakazującego oddziałowi opuścić 2 listopada 1945 r. Poznań. Zgodnie z wydanym rozkazem oddział miał osiągnąć docelowe miejsca postoju 7 listopada 1945 r. i przejąć wyznaczony odcinek granicy od jednostek 5. DP w dniu 15 listopada 1945 r.⁵² Wykonując wydany rozkaz oddział mimo nie osiągnięcia w pełni gotowości do wykonywania zadań w ochronie granicy przybył na odcinek granicy strzeżonej przez

⁴⁹ ASGran., WOP, sygn. 217.61, Sprawozdanie roczne 10. Oddziału WOP za okres 27 X – 31 XII 1945 r.

⁵⁰ ASGran., WOP, sygn. 217.61, Sprawozdanie roczne 11. Oddziału WOP za okres 27 X – 31 XII 1945 r.; ASGran., WOP, sygn. 217.61, Rozkaz dowódcy Śląskiego OW nr 358/sz., 21 X 1945 r.

⁵¹ ASGran., WOP, sygn. 217.7, Sprawozdanie 2. Oddziału WOP za okres 25 X 1945 – 25 I 1946 r.

⁵² ASGran., sygn. 327.17, Rozkaz operacyjny nr 12, 31 X 1945 r.

5. DP i w dniu 12 listopada 1945 r. przejął od pododdziałów dywizji odcinek zachodniej granicy od m. Kostrzyn do m. Zasieki przystępując do pełnienia służby granicznej⁵³.

Występujące trudności organizacyjne przy formowaniu oddziału WOP nr 2 na terenie Poznańskiego OW były jednak nieporównywalnie mniejsze od występujących problemów na terenie Pomorskiego OW, który formował oddział WOP nr 3 Skumulowały się tam problemy natury kadrowej i materiałowo-technicznej. Stąd też formowanie oddziału WOP nr 3 rozpoczęte 16 października 1945 r. w Szczecinie⁵⁴, który miał ochraniać część granicy zachodniej i morskiej w oparciu głównie o zasoby stanu osobowego z 12. i 16. DP, 1. Warszawskiej Dywizji Kawalerii i 5. zapasowego pułku piechoty⁵⁵, już od samego początku przebiegało z oporami. Zwłaszcza że 12. DP, która miała zgodnie z wydanym rozkazem przekazać organizowanemu oddziałowi do dnia 11 listopada 1945 r. 2 176 ludzi, w tym 76 oficerów i 500 podoficerów⁵⁶ nie wywiązała się z nałożonego na nią zadania. W wyniku czego 1 listopada 1945 r. oddział liczył zaledwie 139 ludzi (135 oficerów i 4 podoficerów)⁵⁷. Dopiero w dniach 8-9 listopada 1945 r. z 12. DP przybyło 688 ludzi, w tym 20 podoficerów. Mimo takiego stanu rzeczy dowódca oddziału ppłk Sergiusz Czesnakow rozkazem organizacyjnym nr 1 z dnia 9 listopada 1945 r. nakazał zorganizowanie dwóch komend odcinków nr 11 i 12 oraz wyjście ich tego samego dnia na odcinek Kostrzyn – Gryfino, ochraniający przez 43. pp 12. DP. Zorganizowane pospiesznie Komendy Odcinków WOP nr 11 i 12 wraz z skompletowanymi załogami strażnic tego samego dnia wyszły ze Szczecina i 10 listopada 1945 r. przejęły ochronę granicy od 43. pp 12. DP.

Zasadnicze zakończenie prac nad organizacją oddziału i przejście przez niego formalnie ochraniającego odcinka granicy od 12. DP nastąpiło 13 listopada 1945 r.⁵⁸, mimo że w chwili przejmowania granicy stan liczebny oddziału daleki był od stanu etatowego⁵⁹. Inną sprawą był fakt, iż rzeczywiste przejście całego dotychczas ochra-

⁵³ ASGran., sygn. 317.1, Rozkaz operacyjny dowódcy oddziału nr 4, 24 XI 1945 r. Sztab oddziału miał stacjonować w m. Polska Wola k/Rzepina. Okazało się, że względów praktycznych ten wybór był niefortunny, więc dowódca oddziału nakazał przeniesienie sztabu do Krosna Odrzańskiego.

⁵⁴ Pierwotne miejsce dyslokacji dowództwa oddziału Stargard Szczeciński.

⁵⁵ H. Kula, *Granica morska PRL 1945-1950*, Warszawa 1979, s. 78; H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 53.

⁵⁶ H. Kula, op. cit., s. 78.

⁵⁷ ASGran., sygn. 181.1, Meldunek sytuacyjny 3. Oddziału WOP, 12 XI 1945 r.

⁵⁸ ASGran., sygn. 182, 4, Biuletyn sprawozdawczy WOP RP za czas od 13 IX do 30 XI 1945 r., s. 11.

⁵⁹ W dniu 13 XI 1945 r. Oddział WOP nr 3 liczył 1173 ludzi, w tym 192 oficerów i 32 podoficerów. H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 53. Do stanu etatowego brakowało: 59,5% oficerów, 95% podoficerów, 58,7% szeregowców.

kiedy to 15. Komenda Odcinka WOP przejęła odcinek granicy od Kanału Piastowskiego po wyspę Wolin od 39. pp 12. DP⁶⁰. Datę tą należy przyjąć za zakończenie procesu obsadzania granicy zachodniej przez jednostki Wojsk Ochrony Pogranicza, aczkolwiek przejście portu szczecińskiego oraz odcinków nadbrzeżnych w jego rejonie nastąpiło dopiero we wrześniu 1947 r. z chwilą opuszczenia tego rejonu przez jednostki Armii Czerwonej⁶¹.

Przejęcie wyznaczonego odcinka granicy, które nastąpiło ze znacznym opóźnieniem w stosunku do terminu wyznaczonego rozkazem, nie oznaczało końca procesu formowania oddziału. Według oceny Departamentu WOP, mimo że Pomorski OW organizował w pierwszej kolejności tylko ten jeden oddział, *praca nad formowaniem szła tu najgorzej*⁶². Podjęte działania na rzecz poprawy stanu organizacji oddziału sprawiły, że do końca stycznia 1946 r. udało się uzupełnić oddział do stanu bliskiemu etatowi – 83,3%. Nastąpiło to w wyniku skierowania w grudniu 1945 r. i styczniu 1946 r. do oddziału głównie z 12. DP i 1. Dywizji Rolno-Gospodarczej (DR-G) 825 ludzi, w tym 24 oficerów i 307 podoficerów⁶³. Jednakże w marcu 1946 r. oficer Departamentu WOP – mjr Tadeusz Bożejko, nadzorujący przekazywanie obowiązków dowódcy oddziału przez ppłk. S. Czesnakowa dla mjr. Aleksandra Bochana stwierdził, że *organizacja oddziału nie została jeszcze faktycznie zakończona*⁶⁴.

Nie mniejsze problemy wystąpiły także w trakcie formowania oddziału nr 8 i 9 WOP przez Krakowski OW, które generalnie dotyczyły braku żołnierzy, podoficerów i oficerów oraz braków zaopatrzenia wszelkiego rodzaju. Mimo tych trudności dowódca Krakowskiego OW gen. bryg. Mikołaj Prus-Więckowski rozkazał 5 października 1945 r. rozpocząć formowanie Oddziału WOP nr 8 w Przemyślu⁶⁵ na bazie stanów osobowych 9. DP (34. i 35. Komendy odcinka) i 8. DP (36. i 37. Komendy odcinka). Zgodnie z wydanym rozkazem na uzupełnienie stanów osobowych formowanego oddziału składać się miały stany osobowe także rozformowywanej Szkoły Oficerskiej Piechoty Nr 3 oraz stany osobowe 1. i 14. DP.

⁶⁰ CAW, prot. 10/52, t. 1975, s. 86; H. Kula, op. cit., s. 78; J. Poksiński, *Pomorski Okręg Wojskowy 1945-1949*, „WPH” 1983, nr 2-3, s. 389-390.

⁶¹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczeciński Urząd Morski, sygn. I.113, s. 4-7, Porozumienie między rządami RP a ZSRS o przekazaniu portu w Szczecinie, 17 IX 1947 r.; ASGran., sygn. 182.3, Protokół przekazania portu w Szczecinie; *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego*, t. V, oprac. R. Techman, Szczecin 1992, s. 63-65.

⁶² CAW, prot. 10/52, t. 3824, s. 84.

⁶³ ASGran., sygn. 327.1, Biuletyn sprawozdawczo-informacyjny WOP. Do stanu etatowego nadal brakowało 25% oficerów i 6% szeregowców. CAW, prot. 10/52, t. 545, k. 10 i 50; t. 3834, k. 84, Meldunki o stanie bojowym 3. Oddziału WOP.

⁶⁴ ASGran., sygn. 317.42, Meldunek z przebiegu przekazywania obowiązków dowódcy Oddziału WOP nr 3; H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza...*, s. 87.

⁶⁵ ASGran., sygn. 20.4, Rozkaz dowódcy Krakowskiego OW nr 09 z 5 X 1945 r.

Bezpośrednim wykonawcą zadania organizacji oddziału była 9. DP. Jednakże i tu wystąpiły podobne problemy jak w Poznańskim i Pomorskim OW. Do formowanego oddziału napływały nieliczne grupy żołnierzy, często nie odpowiadające warunkom określonym w rozkazie 0245/Org. Widać to na przykładzie skierowanego przez 9. DP na przełomie października i listopada 1945 r. kontyngentu osobowego liczącego 726 szeregowców i podoficerów, z którego 202 szeregowców okazało się nieprzydatnych i zostało odesłanych z powrotem do 9. DP⁶⁶. Brakowało też środków transportu, umundurowania, a nawet broni. Stąd też termin zakończenia organizacji oddziału (przewidziany na 1 listopada 1945 r.) nie został dotrzymany. Do końca listopada 1945 r. zdołano zorganizować o niepełnej obsadzie etatowej komendy odcinków, strażnice oraz 4 przejściowe punkty kontrolne. Były to: PPK kolejowe – Przemyśl, PPK drogowe – Medyka, PPK drogowe – Lubycza, PPK kolejowe – Olszanica. Powstałe PPK były jednak jedynymi pododdziałami Oddziału WOP nr 8 zorganizowanymi i funkcjonującymi na granicy państwa w końcu 1945 r.⁶⁷ Taki stan organizacyjny Oddziału WOP nr 8 wykluczał przystąpienie do ochrony wyznaczonego odcinka granicy państwa. Zwłaszcza, że na pograniczu przylegającym do odcinka granicznego oddziału występowało znaczne zagrożenie stanu bezpieczeństwa wynikające z występowania w tych rejonach oddziałów Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA), jak też polskich ugrupowań zbrojnych prowadzących działania wymierzone w powstający aparat administracyjny, mniejsze pododdziały wojskowe i siły Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Dlatego też Oddział WOP nr 8 nie będąc w pełni zorganizowany, nie podjął bezpośredniej ochrony granicy w dniu 1 listopada 1945 r.

W zaistniałej sytuacji dowództwo Krakowskiego OW w listopadzie 1945 r. utworzyło z zorganizowanych pododdziałów 8. Oddziału WOP dwa zgrupowania, podporządkowane 8. i 9. DP z zadaniem prowadzenia działań przeciwko występującym ugrupowaniom zbrojnym w rejonach przyległych do przypisanego pierwotnie odcinka granicy. Ze strażnic 34. i 35. Komendy odcinka WOP powstało pod dowództwem dowódcy Oddziału WOP nr 8 ppłk Jerzego Popka zgrupowanie „Północ”, podporządkowane 9. DP, a ze strażnic 36. i 37. Komendy odcinka WOP pod dowództwem szefa sztabu Oddziału WOP nr 8 mjr Anatola Korościńskiego – zgrupowanie „Południe”, podporządkowane 8. DP⁶⁸.

Było więc rzeczą oczywistą, że oddział nr 8 nie jest w stanie wykonywać zadań w ochronie granicy państwa. Biorąc to pod uwagę Departament WOP 11 grudnia

⁶⁶ CAW, sygn. III-112, t. 45, s. 168-244; t. 64, s. 57.

⁶⁷ ASGran., sygn. 20.14, Meldunek o stanie PPK w I 1946 r.

⁶⁸ ASGran., sygn. 20.40, Rozkaz dowódcy Krakowskiego OW 063, 6 XI 1945 r.; H. Dominiczak, *Śłużba i praca na południowo-wschodnich rubieżach kraju 1945-1985*, Warszawa 1990, s. 26.

1945 r. wydał rozkaz, w którym nakazał oddziałowi nie obsadzać wyznaczonych strażnic, a granicę państwa ochraniać wysyłanymi patrolami w sile od drużyny do plutonu z bronią maszynową⁶⁹. Nie mniej jednak i ta ograniczona forma ochrony granicy nie była wykonana w grudniu 1945 r. Ostateczna organizacja oddziału, wraz z częściowym uzupełnieniem stanów osobowych, sprzętu i uzbrojenia nastąpiła w grudniu 1945 r., przy nadal występujących brakach kadrowych i sprzętowych⁷⁰. Stan zorganizowania oddziału mimo wszystko, wobec występującego zagrożenia działalnością przede wszystkim oddziałów UPA nie pozwalał na jednoczesne wyjście zorganizowanych komend odcinków i ich strażnic na wyznaczone odcinki granicy państwa. Dlatego też zorganizowane komendy odcinków przesuwano na wyznaczone odcinki granicy państwa sukcesywnie, w miarę poprawy stanu bezpieczeństwa rejonów przygranicznych. Jednakże gwoździem do ścisłości, mimo podejmowanych prób wyjścia na wyznaczone odcinki granicy, starania te kończyły się fiaskiem. Przykładowo 37. Komenda przybyła 28 lutego 1946 r. na wyznaczony odcinek w tzw. cyplu ciśnieńskim. W Berehah Górnych rozlokowała się strażnica nr 168, a w Wetlinie – strażnica nr 169. Już w marcu 1946 r., wobec ataków UPA, strażnice te zostały ewakuowane do Cisnej⁷¹. Jedynym pododdziałem, który w marcu 1946 r. podjął służbę na granicy państwa była 35. Komenda w Przemyślu, której strażnice w dniach 1-2 marca 1946 r. przystąpiły do pełnienia służby granicznej⁷². Całkowite objęcie ochroną przydzielonego oddziałowi odcinka granicy południowo-wschodniej nastąpiło dopiero w listopadzie 1948 r.⁷³

Formowany także na terenie Krakowskiego OW Oddział WOP nr 9 w Nowym Sączu powstał na bazie 6. i 8. DP. Niewielkie grupy żołnierzy do organizowanej jednostki przekazała także 17. DP. Jej organizacja zapoczątkowana w pierwszych dniach października 1945 r., podobnie jak przypadku Oddziału WOP nr 8, od samego początku napotkała znaczne trudności, związane z brakiem ludzi, wyposażenia i sprzętu. Mimo tych trudności zorganizowane trzy komendy odcinka (41. – Nowy Targ, 42. – Jabłonka, 43. – Rajcza) z dniem 2 listopada 1945 r. przejęły ochraniać odcinki od pododdziałów 6. DP⁷⁴. W tej sytuacji dowództwo tej dywizji przekazało

⁶⁹ ASGran., WOP, sygn. 217.6, Rozkaz Departamentu WOP nr 0253, 11 XII 1945 r.; Sformowane strażnice zostały ześrodkowane w miejscach postoju Komend Odcinków. Miejscami stacjonowania Komend Odcinków w grudniu 1945 r. były: 34. Komenda Odcinka m.p. Lubaczów, ze względu na działania UPA pozostała do 25 I 1946 r. w Przemyślu, 35. Komenda Odcinka – Przemyśl, 36. Komenda Odcinka – Olchowiec, 37. Komenda Odcinka – Lesko.

⁷⁰ ASGran., sygn. 20.14, Meldunek sytuacyjny dowódcy 8. Oddziału WOP, 17 XII 1945 r.

⁷¹ H. Dominiczak, *Służba i praca na południowo-wschodnich...*, op. cit., s. 31.

⁷² ASGran., sygn. 20.14, Meldunek miesięczny Oddziału WOP nr 8 z 25 III 1946 r.

⁷³ H. Dominiczak, *Służba i praca na południowo-wschodnich...*, s. 41-42.

⁷⁴ Meldunek sytuacyjny nr 2 Departamentu WOP z 8 XI 1945 r. podaje, że Oddział WOP nr 9 objął służbę na granicy 2 XI 1945 r. ASGran., sygn. 53.8.

3 listopada 1945 r.⁷⁵ cały dotychczas ochroniany przez siebie odcinek granicy (Myto – Piwniczna) Oddziałowi WOP nr 9, mimo nie objęcia przez dwie komendy (39. – Gorlice, 40. – Stary Sącz) przydzielonych im odcinków⁷⁶.

Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowódcy WP nr 0272/Org. z dnia 3 października 1945 r., wstrzymujący chwilowo organizację oddziałów WOP mających ochraniać granicę północną (4., 5.) i wschodnią (6., 7.) nie oznaczał, że prace organizacyjne tych oddziałów zostały przerwane. Ideą wydanego rozkazu było rozłożenie wysiłku organizacyjnego na dwa etapy. W pierwszym etapie wysiłek, posiadane siły i środki skierowano na organizację tych oddziałów WOP, których organizacja warunkowała realizację planów reorganizacji sił zbrojnych. Oddziały WOP, które nie odgrywały takiej roli, pozbawione były właściwego wsparcia organizacyjnego okręgów wojskowych. Wsparcie to mogło nastąpić dopiero w drugiej kolejności, po zaspokojeniu najpilniejszych potrzeb oddziałów WOP mających objąć zachodnią i południową granicę państwa.

Zgodnie z wydanym rozkazem, prace związane z organizacją 4., 5., 6. i 7. Oddziału WOP miały być zakończone do 15 grudnia 1945 r. Jednak rozliczne trudności związane przede wszystkim z niedoborem kadry oficerskiej i podoficerskiej oraz z brakiem wyposażenia uniemożliwiły zakończenie procesu w nakazanym terminie. Prace związane z ich organizacją oddziałów przeciągnęły się do połowy 1946 r., świadczy o tym m.in. wystąpienie ND WP marsz. M. Roli-Żymierskiego na odprawie dowódców okręgów wojskowych w dniu 14 maja 1946 r., gdzie stwierdził: *Okres organizacyjny WOP nie jest ukończony, stąd podporządkowanie oddziałów WOP dowódcom okręgów wojskowych*⁷⁷. Natomiast proces przejmowania odcinków granicznych trwał jeszcze dłużej, przeciągając się do października 1946 r. Tak, więc organizację oddziałów WOP mających ochraniać wybrzeże morskie, wschodnią i północno-wschodnią granicę należy traktować, jako osobny, przesunięty w czasie proces zabezpieczania granic państwa.

Powstałe w ciągu niespełna trzech miesięcy Wojska Ochrony Pogranicza, mimo znacznych trudności wynikających z przyjętych założeń organizacyjnych, były formacją zbliżoną w ogólnym zarysie organizacyjnym do modelu wojsk pogranicznych NKWD oraz istniejącego w latach 1924-1939 Korpusu Ochrony Pogranicza. Oparcie struktury organizacyjnej WOP przede wszystkim na modelu organizacyjnym

⁷⁵ CAW, sygn. III-75-17, s. 197, Meldunek bojowy dowódcy 6. DP z dnia 3 XI 1945 r.; A. Stachula, *Szóstka pomorska. Z dziejów Szóstej Pomorskiej Dywizji Piechoty 1944-1948*, Warszawa 1981, s. 256.

⁷⁶ ASGran., WOP, sygn. 217.5, Biuletyn sprawozdawczy WOP za czas od 13 IX do 30 XI 1945 r., s. 9.

⁷⁷ CAW, Prot. 465/57, s. 259.

wojsk pogranicznych NKWD było skutkiem powierzenia opracowania struktury mającej powstać formacji zespołowi złożonemu przede wszystkim z oficerów sowieckich, pełniących w różnych okresach służbę w wojskach pogranicznych NKWD. Ten decydujący wpływ oficerów sowieckich miał swe oparcie w nowych uwarunkowaniach politycznych, w wyniku których Polska znalazła się pod przemożnym wpływem ZSRS. Opracowana struktura organizacyjna, tworzona pod presją czasu, sytuacji społeczno-politycznej bez właściwego rozeznania terenu miała już u zarania wiele wad, ujemnie oddziaływujących tak na proces organizacji, jak i na wykonywanie zadań w ochronie granic. Wśród wielu wad przyjętej struktury należy wymienić: nadmierną centralizację, dwutorowość systemu dowodzenia, szablonowe rozwiązania etatowe oraz nie uwzględniające warunków zakwaterowania i położenia w stosunku do przydzielonych odcinków granicznych dyslokację części oddziałów i pododdziałów.

Schematyczny podział sił i środków, nie uwzględniający sytuacji społeczno-politycznej na pograniczu, specyfiki terenu, jak i tradycji historycznych danego regionu sprawił, że powstałe Wojska Ochrony Pogranicza nie były w stanie skutecznie elastycznie oddziaływać na dynamicznie zmieniającą się sytuację na granicy państwa, a także na jej zapleczu. Powszechna krytyka przyjętej struktury organizacyjnej wśród dowódców oddziałów, którą wielu oceniało jako tymczasową sprawiła, że już pod koniec 1945 r. zdano sobie sprawę, że niezbędna staje się reorganizacja przyjętej struktury organizacyjnej, w celu wyeliminowania dostrzeżonych wad.

Powstawanie nowej formacji granicznej w okresie wrzesień – grudzień 1945 r., uwarunkowane nową sytuacją społeczno-polityczną Polski, wpłynęło zasadniczo na ich organizację i zadania w ochronie granic państwa. Jednakże główne trudności w procesie tworzenia jednostek WOP związane były przede wszystkim z brakiem pełnej realizacji ich potrzeb w zakresie stanów osobowych w stosunku do etatu oraz środków materiałowo-technicznych na ich wyposażenie przez odpowiedzialne za ich organizację okręgi wojskowe, co w efekcie wydłużyło proces powstania jednostek WOP. Nie mały wpływ na stan organizacji miał także brak kadry, mającej doświadczenie w funkcjonowaniu formacji granicznej. Nie mniejszym problemem, było przyjęte założenie ich organizacji przez okręgi wojskowe, które siłą rzeczy znacznie więcej uwagi skupiały na rozwiązywaniu problemów własnych jednostek, niż problemów powstających Wojsk Ochrony Pogranicza. Ten stan rzeczy podkreślił na pierwszej zwołanej w Departamencie WOP odprawie szefów Wydziałów WOP i dowódców oddziałów WOP gen. dyw. W. Strażewski – I wiceminister obrony narodowej, który stwierdził, że nie wszyscy dowódcy okręgów wojskowych wywiązali

się ze swych zadań pod względem przydziału do WOP odpowiednich ludzi, sprzętu i zaopatrzenia⁷⁸.

Paradoksalnie schemat organizacji formacji granicznej przez Ministerstwo Obrony Narodowej i okręgi wojskowe był analogiczny do schematu z okresu II Rzeczypospolitej, kiedy to w kwietniu 1919 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych, organizując Wojskową Straż Graniczną podporządkowało ją II wiceministrowi spraw wojskowych – gen. ppor. Kazimierzowi Sosnkowskiemu, a same jednostki Dowództwom Okręgów Generalnych (DOGen.) na terenie których stacjonowały⁷⁹. Zgodnie z powyższym DOGen. przejęły na siebie wszelkie zadania związane z ochroną granicy na odcinkach przylegających do ich obszaru, oraz organizacją jednostek Wojskowej Straży Granicznej z posiadanych zasobów ludzkich materiałowych. Także wtedy odpowiedzialność za ochronę granic (zgodnie z treścią rozporządzenia) przekazano DOGen.

Nie trzeba tu dodawać, iż wskazane problemy przy tworzeniu WOP wystąpiły także 26 lat wcześniej przy powstaniu WSGran. i de facto schemat organizacji formacji granicznej przyjęty w 1919 r. jak i w 1945 r. nie zapewniał szybkiej i skutecznej realizacji ich formowania. Niósł on także podobne problemy związane z ich formowaniem i funkcjonowaniem. Organizacja WOP, oparta na potencjale ludzkim i materiałowym MON, była wymuszona możliwościami, realiami społeczno-politycznymi i potrzebą niezwłocznego powołania formacji do ochrony granic. Nie było więc możliwe uniknięcie błędów w jej organizacji.

⁷⁸ ASGran., sygn. 20.46, Biuletyn sprawozdawczo-informacyjny WOP XI – XII 1945 r.

⁷⁹ ASGran., sygn. 1483.94, MSWojsk., Dep. Mobilizacyjno-Organizacyjny, Rozporządzenie 1467/t. Org. z 17 IV 1919 r. Zgodnie z tym rozporządzeniem organ dowodzący WSGran., czyli Inspektorat WSGran., posiadał tylko prawo do inspekcji wyszkolenia, sprawności i gotowości bojowej. Analogiczne uprawnienia posiadał Departament WOP.

SUMMARY

The establishment of Border Troops in September – December 1945

On the 13th of September 1945 the formation designated for protection of borders was established – Border Protection Army (WOP). Until the end of December 1945 the aforementioned formation took over border protection in the west and south from the Polish Army, at the same time it became involved in actions aimed at protecting the previously unguarded borders of the state in the north-east and east as well as on the coast.

Protection of state borders in the period June – December 1945 by the Polish Army was an *ad hoc* solution, resulting from the international political situation. Such conditions could not be maintained for a longer period of time as the military units were not prepared to serve at the borders. The author describes the preparations aimed at establishing WOP and discussion devoted to its future structure. Finally, the project of border formation was based on the analogical model of NKVD border troops in the USSR. Paradoxically, an organization scheme for border formation was analogous to the scheme from the period of II Republic of Poland when as early as in April 1919 the Ministry of Defense organized the Military Border Guard.

The author cites a series of organizational commands, establishing all details connected to the activities performed by WOP, including job positions amounting to 28 475 soldiers, including 4056 officers, 6607 non-coms and 17812 privates, training processes, etc. The author highlights the factors affecting the delay of organizational activities and acquisitions of particular border sections. At the end of 1945 it seemed that reorganization of the adopted organizational structure became necessary in order to eliminate the perceived shortcomings.

РЕЗЮМЕ

Формирование Войск охраны пограничья сентябрь – декабрь 1945 г.

13 сентября 1945 г. была создана пограничная служба – Войска охраны пограничья (ВОП). До конца декабря 1945 г. от Польской армии этой службе перешли функции по охране границы на западном и южном направлении, при этом предпринимались также действия, целью которых была охрана ранее неохраняемой государственной границы на северо-восточном и восточном направлении, а также на побережье.

Охрана государственной границы в период с июня по декабрь 1945 г. Польской армией была экстренной мерой, вытекающей из международной политической ситуации. Это дольше не могло продолжаться, т.к. воинские части не были подготовлены к несению пограничной службы. Автор описывает подготовку к формированию ВОП и обсуждение их будущей структуры. В итоге проект пограничной службы был основан на модели пограничных войск НКВД СССР. Парадоксально схема организации пограничной службы была аналогичной схеме периода Польской Республики, когда в апреле 1919 г. Министерство военных дел создало Военную пограничную службу.

Автор представляет ряд организационных приказов, определяющих детали деятельности ВОП, в т.ч. штат из 28 475 солдат, из них – 4056 офицеров, 6607 унтер-офицеров и 17812 рядовых, процесс обучения и т.п. Автор подчеркивает факторы, повлиявшие на задержку организационных мероприятий и занятие участков границы. В конце 1945 г. оказалось, что необходима реорганизация организационной структуры с целью устранения выявленных недостатков.